

Två gamla järnbruk i Gunnarskogs socken.

Fredros och Sälboda.

Gunnarskogs bergslag omnämnes ännu då och då i historiska notiser från gunnarskogsbygden. För de flesta, även för socknens egna barn av yngre generationer, är det dock numera nästan alldeles främmande, att Gunnarskogs bergslag verkligen varit en realitet och det för mindre än 100 år sedan.

Vandraren i skogarna kring Mangen, Treen och Trehörningen skall på mer än ett ställe finna minnen efter denna epok i Gunnarskogs historia. Det är gamla gruvhål efter kopparfyndigheter, som började brytas redan på 1600-talet. Enligt en sägen skall det första kopparstrecket ha upptäckts av en finne omkring 1670. Utan tvivel knöt man stora förhoppningar till fynden och brytningen togs också omedelbart upp så snart nödiga privilegier erhållits. Emellertid visade sig malmen vara ganska mindervärdig sådan och någon nedsmältning och förädling i större utsträckning kom knappast till stånd. Brytningen nedlades i stället för att senare vid upprepade tillfällen tagas upp igen, alltid med negativt resultat. Procenthalten koppar i gunnarskogsmalmen var för liten. Nya malmstreck påträffades visserligen och man fann också streck efter järn och silver. Brytvärdigt var det just inte och de övergivna gruvöppningarna stå nu som monument över en gångens tids stort fåfänga strävan att avvinna den stränga vildmarken dess förmenta rikedomar. Ännu så sent som på 1870-talet inmutade brukspatronen Gustaf Adolf Wall sju fyndigheter i denna del av Gunnarskogs socken. Drömmen om koppars rikedomar i Mangens djup hägrade väl för honom som för så många fö-

re — och efter honom. Ty än i dag finns det personer, som förmena att rika kopparfyndigheter ligga och vänta där uppe i den trolska vildmarken. Vem vet?

Förde ej gruvdriften något guld till Gunnarskog så gynnade den åtminstone uppkomsten av järnbruk i socknen. Sådana har Gunnarskog haft åtskilliga och rätt betydande under hammarbrukens och manufakturverkens patriarkaliska tidsålder mellan tiden omkring 1780 till 1870. Dessa bruk voro Sälboda, Treskog, Fredros, Rexed och Lyred. Fredros järnbruk är intressant ur flera synpunkter därigenom att detta bruk uppstått på grundval av en tidigare befintlig kopparhytta. 1743 fick Johan Borgström-Adelheim, som då ägde Fredros, tillstånd att där anlägga ett s. k. manufakturverk, d. v. s. hammarbyggnad, med rättighet att smida 300 skeppund tackjärn från Filipstads bergslag. Tackjärnet fraktades efter häst den långa vägen från Filipstad och den förädlade varan, huvudsakligen band- och knippjärn samt takplåtar med varjehanda smide till skeppsbyggnad och husbehov, som det står i syneprotokollet, fördes söder ut över Glafsijorden och längs Byälven ned till Göteborg eller över gränsen till Norge. Det var oerhörda vägar med den tidens kommunikationer och man slet ont. Priset på körning liksom folkets dagspenning var emellertid otroligt lågt, vilket är åtminstone en förklaring till att dessa avlägsna små hammarbruk över huvud taget kunde existera. Drivkraft till hammare och valsverk gav vatten i den förbiflytande bäcken. Man förstod att väl tillgodogöra sig vatt-

nets kraft med de tekniska resurser som då stodo till buds och strömmen drev vid mitten av 1800-talet tre stångjärnshammare och en manufaktursmedja. Bruket nedlades 1869. Där finns numera endast en kvarn.

I folkmun har Fredros alltjämt en ganska stor ryktbarhet genom den sägomsponne norrmannen Jacob Juel, som inflyttade till Fredros i slutet av 1870-talet, köpte bruket och byggde Fredros herrgård, alltjämt bevarad. Juel var norskt justitieråd och att han övergav en som det syntes lovande framtidsbana i hemlandet för att slå sig ned i den ogästvänliga och ensliga bygden uppe vid Treen, det sattes i samband med allehanda mystiska händelser. Det berättas sålunda, att Juel skulle ha anhållits i Kristiania som misstänkt för ett större tillgrepp ur den norska statskassan. Med tillhjälp av mutor lyckades han fly ur fängelset, begav sig över gränsen och fann skydd i de värmländska skogarna. För att undgå sina förföljare säges Juel ha vänt skorna på sin rikhäst bakfram. Juel kom på sin flykt först till Adolfsfors, där hästen stupade av överansträngning. För goda dukater fick han en ny häst och fortsatte så småningom ända till Stockholm, där han sökte audiens hos konung Gustaf III och fick hans tillstånd att slå sig ned i Värmland. Det berättas att konungen skulle ha motiverat sitt tillstånd med orden: »Baggarna ha tagit så många grisar från mig, att det inte är för mycket att jag tager en fet galt från dem i stället».

Så for då Juel tillbaka till Värmland och köpte i Gunnarskog bruk och egendomar, Rexed, Treskog o. Fredros. På Latjärnsmon byggde han sin gård Fredros. De underligaste historier kommo snart i svang om främlingen och hans tjänare. Det spökade kring herrgården och den lede själv syntes ute på de ensliga vägarna. Mystiska skatter grävdes ned på öde platser och de som inte kunde tåga med gömstället stuckos ned. På Torsgårdet, sägs det, blev en tjänare Tor fiskare dödad och nedgrävd. Att patron Juel sedan också skänkte gåvor till kyrkan, det blev ett tecken på att han var bevandrad inte bara i svartkonster — han förstod också att hålla sig väl med de ljusa makterna.

Den i sitt slag märklige mannen dog år 1800. Minnet av honom lever ännu kvar i gunnarskogsbygden och hemlighetsfull och sägenomspunnen står han alltjämt i centrum för den folkliga fantasien. Inte ofta passerar man förbi Fredros

utan att talet faller på Juel, stortjuven och äventyraren, som vann konungens ynnest.

Sälboda bruk anlades enligt urkunderna år 1763 och fick då namnet Arvikanderström efter anläggaren Arvikander. 1774 utbyttes Arvikanderström mot det gamla hemmansnamnet Sälboda. Bruket bestod till en början av en stångjärnsmedja med två härdar och 600 skeppund smide. Ett manufakturverk tillkom 1814. År 1837 ökades det tillåtna smidet till 1,350 skeppund och 1847 utökades spikhamrarna till fyra stycken. Lancashiresmidet infördes vid Sälboda 1848. Järnbruket som sådant nedlades på 80-talet, varefter Sälboda blev ett lokalt centrum för skogs- och virkeshantering i Gunnarskog under norska företagare, såsom Salomon Falck och Peder Andreas Daae Middleton. År 1899 inköptes gården och bruket med tillhörande skogar av Jörgen Blakstad d. ä. och drives nu av disponent Jörgen Blakstad junior. En snickerifabrik, såg och hyvleri representera industrien på platsen. Det ståtliga fallet med dess kraftstation arrenderas av Arvika stad.

Brukets äldre historia uppvisar flera kända namn. Efter Arvikander ägdes bruket av assessorn och brukspatronen Olof Antonsson, död 1782. Han överlät omkring 1773 bruket till hovjunkaren Crispin Löwenhjelm på Björne i Gillberga, som innehade bruket till 1812, då det ånyo fick ny ägare, assessorn Erik Edgren. Denne var gift två gånger och om hans första maka Ulrika Kjellin minner inskriften å hennes gravsten på Gunnarskogs kyrkogård: »Här förvaras stoffet av en Guds och människors älskling, Assessorskan Edgren från Vagge, född Ulrika Kjellin från Sunne, allvarsam i tänkesätt, ljuv och len i seder, satte hon religion mera i dygdeövning än i ord och åtbörder, förträfflig hustru, huldaste mor för 8 barn, ett mönster för husmödrar, vid 28 års ålder död den 30 juli 1810, saknad och begråten».

Järnbrukets glansperiod sammanfaller med den Fleetwoodska tiden. År 1848 övertogs nämligen bruket av friherre Gustaf Jakob Svante Fleetwood, som införde lancashiresmidet och även i övrigt visade sig vara en framsynt företagsledare och en god husbonde. Alltjämt lever minnet av »Fläckfoten» i Sälboda